

10-111-1111

Henry Hazlitt

EKONOMIJA U JEDNOJ LEKCIJI

predgovor: Steve Forbes

Prevela
Julka Gajić

POGLAVLJE I

LEKCIJA

U ekonomiji ima mnogo više zabluda nego u bilo kojoj drugoj nauci. To nije slučajno. Teškoće svojstvene samom predmetu ekonomije su same po sebi dovoljno velike, ali njih hiljadostruko umnožava faktor koji je, recimo, beznačajan u fizici, matematici ili medicini – a to je posebno zastupanje sebičnih interesa. Dok svaka grupa ima određene ekonomske interese identične interesima svih grupa, svaka grupa takođe ima, kao što ćemo videti, i interese koji su u suprotnosti sa interesima svih drugih grupa. Dok od određene javne politike na kraju sve grupe imaju koristi, od druge politike će imati korist samo jedna grupa nauštrb svih ostalih grupa. Grupa koja ima korist od takve politike uporno i neprestano će se boriti za njih, pošto je direktno

zainteresovana. Ona će unajmiti najbolje umove koji se mogu kupiti da posvete sve svoje vreme da bi se ostvario njen cilj. I ona će na kraju ili uveriti javnost da je njen cilj ispravan ili će je toliko zbuniti da javnost jednostavno neće moći da se snađe.

Pored ovih stalnih odbrana sebičnih interesa, postoji i drugi važan faktor koji svaki dan izaziva nove ekonomske zablude. To je stalna sklonost ljudi da vide samo trenutne efekte date politike, ili samo njene efekte na neku posebnu grupu, bez razmišljanja o tome kakve će efekte ta politika imati dugoročno gledano, i to ne samo na tu posebnu grupu već i na sve ostale grupe. To je zabluda previđanja sekundarnih posledica.

Sva razlika između dobre i loše ekonomije je u tome što loš ekonomista vidi samo ono što je odmah uočljivo za oko, a dobar ekonomista gleda i šta je iza toga. Loš ekonomista vidi samo direktne posledice predloženog puta; dobar ekonomista takođe sagledava krajnje indirektne posledice. Loš ekonomista vidi samo ono što je efekat date politike ili što će biti njen efekat na jednu određenu grupu; dobar ekonomista sagledava i efekat koji će takva politika imati na sve grupe.

Razlika se može činiti očitom. Možda izgleda elementarno predostrožnost sagledavanja svih posledice date politike na svakoga. Ali zar se nije desilo svakome od nas, u našem privatnom životu, da su nam mnoga zadovoljstva bila lepa samo trenutno da bi se na kraju pokazalo da su katastrofalna? Zar svaki mali dečak ne zna da će se

razboleti ako bude jeo previše slatkiša? Zar neko ko se noćas napije ne zna da će se sutra probuditi sa užasnom glavoboljom i groznim osećanjem u stomaku? Zar hronični alkoholičar ne zna da uništava svoju jetru i skraćuje svoj život? Zar Don Žuan ne zna da se izlaže svim vrstama rizika, od ucene do bolesti? I konačno, da prenesemo ovo u oblast ekonomije koja se dotiče privatnog života, zar nije svaki dokoličar i rasipnik, čak i u najblistavijim trenucima svog bezbrižnog života, svestan činjenice da ga takav način života vodi ka bedi i siromaštvu?

Mada sve ovo znamo, ove elementarne istine se zanemaruju kada uđemo u polje javne ekonomije. Ima danas ljudi koji važe za briljantne ekonomiste, a koji osuđuju štednju i preporučuju rasipanje na nacionalnom nivou kao način ekonomskog spasa; i kada im neko ukaže na krajnje posledice takve politike, oni lakomisleno odgovaraju, kao što bi odgovorio i rasipni sin zabrinutom ocu: „Svi mi umiremo na kraju, zar ne?” A ovakve i slične plitkoumne primedbe postaju epigrami i mudre izreke.

Tragedija je u tome što mi već počinjemo da osećamo krajnje posledice politike iz daleke ili bliske prošlosti. Danas je već sutra, a to nas je loš ekonomista juče terao da ignorišemo. Krajnje posledice neke ekonomske politike mogu postati očigledne za nekoliko meseci. Druge mogu da se ne primećuju po nekoliko godina. A neke mogu da se ne pojave decenijama. Ali te krajnje

posledice će se sasvim sigurno pojaviti, kao što se pile pojavljuje iz jajeta, cvet iz semena.

Gledano iz ovog aspekta, celokupna ekonomija može da se svede na jednu lekciju, a ta lekcija može da se svede na jednu rečenicu. *Umetnost ekonomije sastoji se ne samo u sagledavanju trenutnih već i dugoročnih efekata svake politike ili čina; ona se sastoji u praćenju posledica koje takva politika ima ne samo na jednu grupu već na sve grupe.*

2

Devet desetina ekonomskih zabluda koje danas nanose strašne štete u svetu upravo su rezultat ignorisanja ove prve lekcije. Sve ove zablude potiču od jedne od dveju glavnih zabluda, ili od obe ove zablude, a to je sagledavanje samo trenutnih posledica nekog čina ili predloga, i traženje posledica koje bi imao samo na jednu određenu grupu, uz zanemarivanje svih ostalih grupa.

Istina je, naravno, da je moguća i suprotna greška. U razmatranju neke politike ne treba da se koncentrišemo *samo* na njene krajnje rezultate po zajednicu kao celinu. Ovo je greška koju često čine klasični ekonomisti. Ona je rezultirala u određenoj vrsti neosetljivosti prema sudbini grupa koje su trenutno povređivale takvu politiku ili razvoj, a koje su se na kraju i nakon sabiranja svih računa pokazale korisnim.

Ali danas relativno mali broj ljudi čini takvu grešku, i to su uglavnom profesionalni ekonomisti. Najčešća zabluda današnjice, zabluda koja se stalno javlja u skoro svakom razgovoru koji se tiče ekonomskih poslova, greška u hiljadama političkih govora, greška koja čini centralni sofizam „nove” ekonomije, jeste akcenat na kratkotrajnim efektima politike na posebne grupe i ignorisanje ili umanjivanje dugoročnih efekata na zajednicu kao celinu. „Novi” ekonomisti laskaju sami sebi da je to što oni razmatraju kratkotrajne posledice veliki, skoro revolucionarni napredak, u odnosu na metode „klasičnih” ili „ortodoksnih” ekonomista, koji ih najčešće ignorišu. Ali time što ignorišu ili zanemaruju dugoročne efekte, oni sami čine još ozbiljniju grešku. Previđaju čitavu šumu dok detaljno i precizno ispituju određena stabla. Njihove metode i zaključci su često krajnje reakcionarni. Ponekad se i sami iznenade kada vide koliko se slažu sa merkantilistima iz XVII veka. Oni, u stvari, zapadaju u sve prastare greške (ili bi zapali da nisu toliko nedosledni) kojih su se klasični ekonomisti, nadamo se, oslobodili jednom i zauvek.

3

Često se, nažalost, primećuje da loši ekonomisti bolje prikazuju svoje greške nego što dobri ekonomisti prikazuju svoje istine. Iz iskustva znamo da demagozi često mogu da budu uverljiviji u izlaganju ekonomskih gluposti sa govornice od poštenih ljudi koji pokušavaju da ukažu na ono

što je loše. Osnovni razlog za ovo nije nepoznat, i sastoji se u tome što demagozi i loši ekonomisti koriste poluistine. Oni govore samo o trenutnom uticaju predložene politike ili o njenom uticaju na jednu grupu. I često mogu da budu u pravu. U takvim slučajevima treba im pokazati da predložena politika može da ima i dugoročne i manje poželjne efekte, ili da bi od nje korist imala samo jedna grupa nauštrb svih ostalih grupa. Znači treba ispraviti i dopuniti poluistinu njenom drugom polovinom. Ali, da bi se razmotrili glavni efekti predloženog kursa na svaku grupu često je potreban dugotrajan, komplikovan i dosadan lanac razmišljanja. Veći deo auditorijuma teško prati takav lanac razmišljanja i ubrzo gubi pažnju i dosađuje se. Loši ekonomisti koriste ovu intelektualnu iznurenost i nepažnju i uveravaju auditorijum da nema potrebe ni da pokuša da prati uveravanje niti da donosi ocene, jer je sve to samo „klasicizam” ili *laissez-faire* ili „kapitalistička apologetika”, ili će već smisliti neki drugi izraz koji će im se učiniti najefektniji.

Naveli smo prirodu lekcije, kao i prirodu zabluda koje joj stoje na putu, u apstraktnom smislu. Ali lekcija se neće upamtiti i primenjivati, a zabluda će i dalje neopaženo vladati ukoliko ih ne ilustrujemo primerima. Kroz ove primere možemo da idemo od najelementarnijih problema u ekonomiji do najtežih i najkompleksnijih. Kroz njih ćemo prvo naučiti da uočimo i izbegnemo najprimetnije i najprostije zabluda, a zatim i najskrivenije i najprefinjenije. Pa, da krenemo!

DRUGI DEO
PRIMENA LEKCIJE

POGLAVLJE II

RAZBIJENI PROZOR

Da počnemo sa najjednostavnijom mogućom ilustracijom: hajde da, po uzoru na Bastiju, izaberemo razbijeno prozorsko okno.

Mali huligan je, recimo, bacio ciglu u izlog pekare. Vlasnik pekare besno istrčava, ali dečak je pobjegao. Okuplja se gomila sveta, posmatrajući sa prikrivenim zadovoljstvom rupu u izlogu i komadiće razbijenog stakla koji su popadali po hlebu i bureku. Kada se zadovoljila posmatranjem, svetina je osetila potrebu za malo filozofskog razmišljanja. I nekoliko njih je podsetilo ljude do sebe, a neki čak i samog pekara, da je taj nesrećni događaj, na kraju krajeva, za nekoga i sreća – jer će doneti posao nekom staklorescu. I dok počinju da razmišljaju o tome, sve više razrađuju temu. Koliko košta novo staklo za izlog?

Dve stotine pedeset dolara? To je poprilična suma. I konačno, šta bi bilo sa staklorescima da se ne razbije nijedno staklo? I tako, u nedogled. Staklorezac će imati 250 dolara više da potroši kod drugih trgovaca, ovi će onda imati 250 dolara više, i tako u nedogled. Razbijeni prozor znači novac i posao u krug. Logičan zaključak svega ovoga bi bio, ako okupljeni svet uopšte bude donosio zaključak: huligan koji je bacio ciglu, ne samo što nije opasnost po društvo već je, naprotiv, dobrotvor.

Da ovo razmotrimo sada iz drugog ugla. Okupljeni svet je u pravu ako ni u čemu drugom, onda u svom prvom zaključku. Taj mali čin huliganstva će na prvom mestu dati posao nekom staklorescu. Staklorezac će biti srećan kada čuje za taj nemili događaj, kao što je i pogrebnik srećan kada čuje za nečiju smrt. Ali zato će pekar ostati bez 250 dolara koje je planirao da potroši za novo odelo. Pošto mora da zameni staklo u izlogu, ostaće bez odela (ili nekog drugog predmeta iste vrednosti). Umesto izloga i 250 dolara, on će sada imati samo izlog. Ili, pošto je planirao da baš tog popodneva kupi odelo, umesto odela i izloga, sada će morati da se zadovolji samo izlogom. Ako razmišljamo o pekaru kao o delu zajednice, zajednica je tako izgubila novo odelo koje je moglo da postoji, i sada je siromašnija za toliko.

Ono što je staklorezac dobio, krojač je izgubio. Nema nikakvog novog „zaposlenja”. Ljudi iz gomile su mislili samo o dvema stranama ove

transakcije, o pekaru i o staklorescu. Zaboravili su potencijalnu, treću stranu, odnosno krojača. A zaboravili su ga zato što se on uopšte neće pojaviti na sceni. Za dan ili dva oni će videti novi izlog. A nikada neće videti novo odelo, zato što nikada neće ni biti sašiveno. Oni vide samo ono što je oku trenutno dostupno.

POGLAVLJE III

BLAGOSILJANJE RAZARANJA

I tako smo završili priču o razbijenom prozoru. Tu je jedna elementarna zabluda. Neko će reći da bi je svako mogao da izbegne posle malo razmišljanja. Međutim, zabluda razbijenog prozora, prerusena na stotinu načina, najraširenija je u istoriji ekonomije. S tim što je sada mnogo osionija nego bilo kada u prošlosti. To svaki dan iznova potvrđuju čelnici privrede, vođe sindikata, pisci uvodnih članaka i pisci rubrika, radio i televizijski komentatori, učeni statističari koji koriste najrafiniranije metode, profesori ekonomije na našim najboljim fakultetima.

Iako bi neki od njih rekli da u tom malom činu razaranja nema nikakve koristi, oni ipak vide ogromne koristi u velikim razaranjima. Oni kažu da nam je ekonomski mnogo bolje u ratu

nego u miru. Oni vide „proizvodna čuda” koja se mogu ostvariti ratom. I oni vide razvoj u svetu baš zbog te ogromne „akumulirane” ili „rezervne” tražnje. Posle Drugog svetskog rata, oni su u Evropi radosno brojali kuće i gradove koji su bili savršeni sa zemljom i koji su morali „ponovo da se grade”. U Americi su brojali kuće koje nisu mogle da budu izgrađene tokom rata, najlon čarape koje nisu mogle da budu prodane, dotrajale automobile i automobilske gume, zastarele radio-aparate i frižidere. I došli su do zapanjujućih cifara.

A sve to je bila samo naša stara drugarica, zabluda razbijenog prozora, ali prerušena tako da je niko nije prepoznao. Ovaj put nju je podržavalo još mnoštvo sličnih zabluda. Brka se *potreba sa tražnjom*. Što je rat razorniji, što više pustoši, to je veća posleratna potreba. Naravno! Ali potreba nije tražnja. Efikasnoj ekonomskoj tražnji potrebna je ne samo potreba već i odgovarajuća kupovna moć. Potrebe današnje Indije su mnogo veće od potreba Amerike. Ali njena kupovna moć, pa prema tome i „novi poslovi” koje ona može da stimuliše, neuporedivo su manji.

Ako se zaustavimo na ovome, postoji rizik od još jedne zablude, i sindrom razbijenog prozora se obično za nju hvata. Kada se govori o „kupovnoj moći” misli se na novac. A novac može da se štampa. Štampanje novca je danas najveća industrija u svetu – ako se proizvod meri novcem. Što se više novca javlja na ovakav način,

vrednost valute više pada. Padanje njene vrednosti se može meriti podizanjem cene robe. Pošto većina ljudi razmišlja o svom bogatstvu i dohotku u novcu, oni misle da će njima biti bolje ako ove novčane količine rastu, bez obzira na činjenicu da će, kada su u pitanju stvari, imati manje i kupovati manje. Većina „dobrih” ekonomskih rezultata koje su ljudi svojevremeno pripisivali Drugom svetskom ratu zapravo su posledica ratne inflacije. Zašto onda isti takvi rezultati ne bi mogli da se proizvedu inflacijom u miru? Kasnije ćemo se ponovo vratiti na ovu iluziju o novcu.

U zabludi „rezervne” tražnje ima pola istine, isto kao i u zabludi razbijenog prozora. Razbijeni prozor je zaista doneo posao staklorescu. Ratna razaranja su donela više posla proizvođačima određenih stvari. Uništenje zgrada i gradova je donelo više posla građevinarstvu. A nemogućnost da se tokom rata proizvode automobili, radioaparati i frižideri dovela je do kumulativne posleratne tražnje za *ovim određenim proizvodima*.

Mnogim ljudima je ovo izgledalo kao povećanje u ukupnoj tražnji, što je delimično i bilo ako se gleda *kroz dolare manje kupovne moći*. Ali ono što se dogodilo bilo je *usmeravanje* tražnje na te određene proizvode sa nekih drugih proizvoda. Ljudi u Evropi su sagradili mnogo više kuća nego inače zato što su bili primorani. Ali dok su gradili kuće, imali su toliko manje radne snage i proizvodnih kapaciteta za sve ostalo. A kada su kupili kuće, imali su za toliko manje

kupovne moći da nabave nešto drugo. Bez obzira što je posao bio povećan u jednom pravcu, on je (osim ukoliko produktivne energije nisu bile stimulirane potrebom i hitnošću) recipročno bio smanjen u drugom pravcu.

Rat je, da skratimo, promenio posleratni *pravac* usmerenja, promenio je ravnotežu industrije; promenio je strukturu industrije.

Po završetku Drugog svetskog rata u Evropi je došlo do brzog, pa čak i spektakularnog „ekonomskog rasta” kako u zemljama opustošenim ratom tako i u onima koje to nisu bile. Neke od zemalja u kojima je bilo najveće razaranje, poput Nemačke, razvijale su se mnogo brže od drugih, na primer od Francuske, u kojoj je bilo mnogo manje razaranja. Delimično je ovo bilo zbog toga što je Zapadna Nemačka sledila zdraviju ekonomsku politiku, a delimično zato što je očajnička potreba da se ponovo normalno živi stimulisala ljude da udvostruče svoje napore. Ali to ne znači da je uništenje imovine prednost za osobu čija je imovina uništena. Niko ne pali svoju kuću radi teorije da će potreba za ponovnom gradnjom stimulisati njegovu energiju.

Posle rata je normalno stimulisanje energije za neko vreme. Na početku čuvenog, trećeg poglavlja svoje *Istorije Engleske*, Makoli (Macaulay, *History of England*) kaže:

Ni najveća nesreća, ni najlošije upravljanje ne mogu toliko da unazade jedan narod koliko stalni razvoj fizičkog znanja i neprestani napor čoveka

da olakša sebi život mogu da doprinesu nacionalnom prosperitetu. Često smo viđali da veliko rasipništvo, visoki porezi, apsurdne trgovinske restrikcije, korumpirani sudovi, katastrofalni ratovi, pobune, progoni, požari, poplave nisu mogli da unište kapital tolikom brzinom kojom su građani mogli da ga stvore.

Niko ne želi da se njegova imovina uništi ni u ratu ni u miru. Ono što je štetno ili pogubno po pojedinca mora biti isto tako štetno i pogubno i po zajednicu pojedinaca koji čine narod.

Veliki deo najčešćih zabluda u ekonomskom razmišljanju potiče od sklonosti, posebno danas, da se razmišlja u apstraktnim pojmovima – kolektiv, „narod” – i da se zaboravljaju ili ignorišu pojedinci koji ih čine i koji im daju značenje. Nikom ne bi palo na pamet da pomisli kako je uništenje koje donosi rat ekonomska prednost da je prvo pomislio na sve ljude čija je imovina uništena.

Oni koji misle da ratno razaranje povećava „tražnju” zaboravljaju da su ponuda i tražnja samo dve strane istog novčića. To su iste stvari posmatrane iz različitog ugla. Ponuda stvara tražnju jer je u osnovi ona tražnja. Ljudi imaju da ponude ono što naprave, oni to nude u zamenu za druge stvari koje su im potrebne. U tom smislu farmerova ponuda žita čini njegovu tražnju za automobilima i drugom robom. Sve ovo je nerazdvojni deo moderne podele rada ali i ekonomije razmene.

Ova fundamentalna činjenica je nejasna većini ljudi (uključujući i neke ekonomiste koji se smatraju briljantnim), pošto je komplikuju isplate nadnica i indirektni oblik u kome se, u stvari, sve moderne razmene odvijaju posredstvom novca. Džon Stjuart Mil (Mill) i drugi klasični pisci, mada ponekad ne vode dovoljno računa o složenim posledicama korišćenja novca, barem uspevaju da vide realnost kroz „monetarni veo” koji se nalazi ispred nje. U tom smislu oni su napredniji od mnogih današnjih kritičara. Inflacija je emisija novca, a njene posledice su više nadnice i više cene – i to može da izgleda kao stvaranje veće tražnje. Ali gledano sa stanovišta stvarne proizvodnje i razmene realnih dobara – to nije slučaj.

Trebalo bi da bude jasno da se stvarna kupovna moć do izvesnog stepena uništava kao što se uništava i proizvodna moć. Zato ne smemo da dozvolimo da nas zavaraju efekti monetarne inflacije koji se ogledaju u podizanju cena ili „nacionalnog dohotka” u monetarnom smislu.

Bilo je mišljenja da su Nemci i Japanci imali posleratnu prednost u odnosu na Amerikance jer su svoje stare fabrike, koje su bile potpuno uništene u bombardovanjima, morali da zamene najmodernijim fabrikama i opremom i tako su mogli da proizvode efikasnije i po nižim cenama od Amerikanaca koji su imali stare fabrike i zastarelu opremu. Ali da je ovo stvarno bila neka prednost, Amerikanci bi je lako stekli, tako što bi odmah srušili svoje stare fabrike i bacili op-

remu u staro gvožđe. U stvari, onda bi svi proizvođači u svim zemljama porušili svoje stare fabrike i svake godine gradili nove fabrike i instalirali novu opremu.

Jednostavna istina je da postoji optimalna stopa zamene opreme, najbolje vreme za zamenu. Za proizvođača bi bila prednost da bombe unište njegovu fabriku i opremu ako bi se to desilo baš u vreme kada je trebalo da se izvrši zamena zbog dotrajalosti i amortizacije, baš u vreme kada njegova oprema ima nultu ili negativnu vrednost, i bombe padnu baš u vreme kada je on nameravao da pozove ekipu za rušenje ili baš u vreme kada je poručio novu opremu.

Tačno je da amortizacija i dotrajalost, ukoliko nisu adekvatno vođene u knjigama, mogu da učine uništenje imovine proizvođača manje katastrofalnim nego što se čini. Takođe je tačno da nove fabrike i nova oprema ubrzavaju zastarevanje starijih fabrika i starije opreme. Ako vlasnici starije fabrike i opreme pokušavaju da ih koriste duže od perioda za koji one maksimiziraju svoj profit, onda će proizvođači čije su fabrike i oprema uništene (ako pretpostavimo da imaju volje i kapitala da ih zamene novim fabrikama i opremom) dobiti relativnu prednost ili, tačnije rečeno, to će smanjiti njihov relativni gubitak.

Došli smo do zaključka da nikada nije prednost ako se nečija fabrika uništi bombardovanjem, osim ukoliko ta fabrika već nije postala bezvredna ili ako nije stekla negativnu vrednost zbog amortizacije i zastarelosti.

U svoj ovoj raspravi, međutim, izostavili smo glavni problem. Fabrike i opremu ne može da zameni pojedinac (ili socijalistička vlada), osim ako on ili ona nemaju dovoljno kapitala, akumuliranog kapitala, da naprave tu zamenu. A rat uništava akumulirani kapital.

Tačno je da mogu da postoje i faktori kompenzacije. Recimo, tehnološki razvoj i unapređenja tokom rata mogu da povećaju pojedinačnu ili nacionalnu produktivnost do neke tačke, tako da se to izrazi u neto povećanju ukupne produktivnosti. Posleratna tražnja nikada neće reprodukovati tačnu šemu predratne tražnje. Sve ove komplikacije ne smeju da nas spreče da ne prepoznamo osnovnu istinu – nemilosrdno uništenje realne vrednosti uvek je čist gubitak, nesreća ili katastrofa, i bez obzira na sve mere ublažavanja koje će se preduzeti, one nikada, gledano ukupno, neće predstavljati korist ili blagodat.